

ЛІТЕРАТУРА ЗАКАРПАТТЯ В РЕЦЕПЦІЇ ВОЛОДИМИРА БИРЧАКА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1(55)

УДК 82.0:821.161.2.09(477.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.\(55\).162-168](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2026.1.(55).162-168)

Ференц Н. Література Закарпаття в рецепції Володимира Бирчака; кількість бібліографічних джерел – 11; мова українська

Анотація. Володимир Бирчак – відомий громадський, педагогічний, науковий діяч і письменник. Він автор збірок оповідань («Притча», «Золота скрипка»), історичних повістей («Василько Ростиславич», «Проти закону», «На нових землях», «Велика перемога») і шкільних підручників.

В. Бирчак – один із тих, хто започаткував наукове дослідження українського письменства на Закарпатті. У його літературно-критичному доробку праці «Августин Волошин, його життя і діяльність», «Український філософ Василь Довгович», «Літературна творчість Закарпаття 1919–1929 рр.», «Огляд літератури Підкарпатської Русі по перевороті», «Літературні стремління Підкарпатської Русі». Зберігся рукопис літературознавчої праці вченого «Ідея і форма української повісті XIX ст.» (Г. Квітка, П. Куліш, О. Стороженко, І. Нечуй-Левицький, Панас Мирний, І. Франко), проба естетичної аналізи і синтезу.

Важливим дослідженням літератури Закарпаття є книжка В. Бирчака «Літературні стремління Підкарпатської Русі», яка тривалий час була навчальним посібником для гімназій, горожанських шкіл і торгівельної академії. Перше видання книжки з'явилося у 1921 році. На той час, писав В. Бирчак, не було жодної праці «про тутешнє письменство». Друге доповнене і розширене видання побачило світ у 1937 році.

У статті відзначено, що В. Бирчак прослідкував розвиток літератури Закарпаття від найдавніших часів до найновіших. Він науково обґрунтував зв'язок літератури Закарпаття із загальноукраїнською, показав спільність напрямів і мотивів, відстоював позицію, що письменство краю – частина українського письменства. Своєрідність розвитку літератури Закарпаття В. Бирчак пояснював суспільно-політичними умовами. Протягом тривалого часу Закарпаття перебувало у складі різних держав, що позначилося на запізнілому розвитку його літератури.

У статті стверджується, що В. Бирчак створив лаконічні портрети багатьох письменників Закарпаття різних епох. Окреслюючи художній світ того чи іншого письменника, він завжди показував здобутки і втрати його творів.

Зроблено висновки, що літературно-критичні праці В. Бирчака є помітним внеском у вивчення літератури Закарпаття.

Ключові слова: Володимир Бирчак, літературний процес, нарис, рецензія, зміст і форма, дослідження, творчість.

Формулювання проблеми. У літературному житті Закарпаття, у розвитку нової української літератури і боротьбі за українську національну ідею важливу роль відігравали письменники-емігранти. Одним із них був уродженець Львівщини, член НТШ і літературної групи «Молода Муза» В. Бирчак. Він прибув на Закарпаття на запрошення тодішньої влади у 1920 році. Чотирнадцять років учительював в Ужгородській гімназії, викладав українську мову, готував читанки, писав підручники. Брав активну участь у культурно-національному житті Закарпаття, був членом «Просвіти» і «Пласту». Без нього важко уявити літературний процес краю 20–30-х рр.

Серед літературно-критичних праць В. Бирчака виділяється книга «Літературні стремління Підкарпатської Русі», де представлена творчість багатьох письменників Закарпаття. Аналізуючи художні твори різних часів, автор мав усі підстави для твердження про спільність літератури Закарпаття із загальноукраїнським літературним процесом.

Літературно-критичний доробок В. Бирчака ще чекає своїх дослідників. Він не встиг стати предметом належної наукової уваги, бо автор був вилучений із літературного процесу. У вересні 1945 року вченого звинуватили у буржуазному націоналізмі, шпигунстві на користь Чехословаччини і засудили на 25 років тюремного ув'язнення. З того

часу його згадували як українського буржуазного націоналіста. Помер В. Бирчак 21 вересня 1952 року у сибірському таборі ГУЛАГ. Реабілітували вченого посмертно, 25 січня 1990 року справу припинили за відсутністю у його діях злочину.

Сьогодні літературознавчі дослідження В. Бирчака повертаються до науковців і широкого читача. Настала пора опублікувати підготовлене видатним письменником і літературним критиком. Обов'язок учених об'єктивно оцінити зроблене ним, увести його ім'я в історію української літератури і літературознавства.

Аналіз досліджень. Літературознавчі праці В. Бирчака привертати увагу багатьох дослідників. Книжку «Літературні стремління Підкарпатської Русі» позитивно оцінили В. Гнатюк (Літературно-науковий вісник. 1922. Кн. 1, с. 86–88) і Я. Гординський (Назустріч. 1938. Ч. 4. 15 лютого). Злива критики з'явилася у публікаціях представників карпаторуської орієнтації. Учителю і редактор журналу «Народна школа» М. Василенков на засіданні «Общества имени Александра Духновича» 4 червня 1928 року обурювався, що у «Читанці», укладеній В. Бирчаком, поряд з віршами О. Духновича є українські автори. Він з гнівом запитував, невже у автора «Читанки» з'явилося бажання замість «русских людей» виховувати «українствующих». А державний учитель Юричков заявив, що материнською мовою

закарпатців є не той діалект, який ввели Панькевич з Бирчаком, а потім доповнив Волошин, тут ніякої України не було, є українці, які служать Німеччині, Чехії і Польщі.

Ю. Руссак (псевдонім Ю. Гаджеги) писав, що в своїй тенденційній книзі «Літературні стремління Підкарпатської Русі» В. Бирчак зараховує «до свого табору» Лучкая, Жатковича і знаменитого співвітчизника Бережаніна.

Русофіл Г. Геровський присвятив книзі В. Бирчака «Літературні стремління Підкарпатської Русі» свою книгу-відгук «Історія угро-руської літератури вь ізображені Володимира Бирчака». Г. Геровський звинуватив В. Бирчака у незнанні художніх творів, перекручуванні фактів, суб'єктивізмі, неприязному ставленні до російської мови, у тому, що оцінює літературу Закарпаття «з точки зору Галичини і її устремлінь», не знає російської літератури, плумиться над нею, розглядає її як пережиток старого часу. І в той же час підносить творчість українських поетів, таких, як Зореслав. Єдиною заслугою В. Бирчака Р. Геровський вважає те, що той дає розлогі цитати з творів поетів Підкарпатської Русі.

Позитивні оцінки літературно-критичного доробку В. Бирчака почали з'являтися після його реабілітації. Вони належать О. Мишаничу, Л. Голомб, Л. Баботі, П. Ходаничу. Л. Голомб слушно зазначає, що В. Бирчак обгрунтував канон закарпатської поезії 20–30-х рр., в основі його діалектика змісту і форми, прикмети стилю письменника. Цей канон ліг в основу літературно-критичних виступів А. Герасевича і С. Гординського.

Мета статті, завдання. Мета статті – проаналізувати публікації В. Бирчака про літературу Закарпаття. Основним завданням вбачаємо осмислення його внеску в історію національного письменства.

Методи та методика дослідження. У роботі над статтею застосовано біографічний, текстологічний, культурно-історичний та естетичний методи.

Виклад основного матеріалу. У вступі до книжки «Літературні стремління Підкарпатської Русі» В. Бирчак наголошує, що «письменство країни, яка офіційно називається Підкарпатська Русь, є галуззю українського письменства» [Бирчак 1937, с. 3]. До речі, до В. Бирчака такі дослідники як П. Ферчак, Є. Сабов, П. Федор силкувалися відірвати літературу Закарпаття від України, називали її великоруською, намагаючись ізоловати від України.

В. Бирчак підкреслював, що на розвиток літератури Закарпаття вплинули суспільно-політичні обставини краю. Закарпаття жило іншим політичним і культурним життям, тому його література має інші властивості. У той час, коли на Сході України, в Галичині і Буковині лунало могутнє слово Шевченка, на Підкарпатті вживали суміш народної, російської і церковнослов'янської мов, це продовжувалося аж до світової війни.

В історії літератури Закарпаття В. Бирчак виділяє три доби. У першу добу від початку XI по XVI століття література розвивалася під

впливом Візантії, Болгарії і Сербії. Вона мала релігійний характер. В. Бирчак пояснює це тим, що авторами художніх творів були духовні особи, які писали церковнослов'янською мовою. У другу добу (XVI ст.–1798 р.) на розвиток літератури вплинула культура Заходу, у цей час з'являються твори, написані народною мовою. У третю добу, що почалася 1798 року і сягає сьогодні, тобто до приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини, письменство розвивається під впливом європейської культури.

У другу добу з'являються на Підкарпатській Русі твори, написані народною мовою з домішками церковнослов'янської. Провідне місце у літературі займають учительські євангелії. Позитивним фактом цього часу, на думку В. Бирчака, є допуск народної мови у Святе письмо, проповідь і молитву. Він дав лаконічну характеристику змісту учительських євангелій, які включали апокрифи, фантастичні оповідання і мудрі висловлювання з різних джерел. Характеризуючи авторів учительських євангелій, В. Бирчак посилається на працю І. Франка «Карпаторуське письменство XVI–XVIII ст.». І. Франко писав, що ці автори керувалися бажанням «просвітити народ, напутити темних», хоч самі були темними і від науки стояли «так само далеко, як і їх неписьменні слухачі». Найціннішою у цих оповіданнях І. Франко вважав народну мову з мадяризмами, полонізмами і місцевим діалектом. А ще спосіб оповідання, вони не переписують дослівно джерел, а переробляють, переказують по-своєму, обробляють вільно, надаючи місцевого колориту. В. Бирчак подав кілька цікавих уривків із рукописів євангелій і апокрифів.

Аналізуючи стан культури того чи іншого періоду, В. Бирчак постійно порушував питання освіти і мови. У книзі «Літературні стремління Підкарпатської Русі» знаходимо характеристику шкільного підручника учителя монастирських шкіл Арсенія Коцака «Церковно-слов'янська грамати́ка». Тут представлені імена відомих учених Підкарпатської Русі, які працювали в Галичині. В. Бирчак подав їх біографії, назвав наукові праці.

На другу добу припала творчість Івана Пастелія, Йонікія Базиловича, Василя Довговича і Олександра Духновича. Священник і канонік Іван Пастелій відомий як учений, автор історичних праць і поет. В. Бирчак включив у свій нарис сатиричний вірш Пастелія «Пісня пастиря душевного». Значну увагу літературознавець приділив постаті відомого мовознавця Івана Фогорашія (Бережаніна), який першим звернув увагу на говірки Підкарпатської Русі. Заслугою І. Фогорашія В. Бирчак вважає те, що він показав розрив між мовою руською (малоруською, українською) і російською (великоруською).

Близько до Фогорашія, зазначає В. Бирчак, стояв В. Довгович. Він називав В. Довговича визначною фігурою у культурно-освітньому житті Підкарпатської Русі. Подає у книзі «Літературні стремління Підкарпатської Русі» вірші В. Довговича українською, латинською і угорською мовами. Вказує на тематичне багатство і жанрову різноманітність, зауважує, що гумор поета «грубий», такий

панував у європейському письменстві, в українській літературі його називали «котляревщиною».

Заслугу В. Довговича В. Бирчак вважає те, що він «дав основи поезії в мові, зближеній до народної», водночас зауважує, що його вірші не мали «впливу на свій час з тієї простої причини, що ... не були друковані», до того ж їм «бракувала й національна свідомість». Таким письменником, який «вніс в поезію почуття народності», поставив завданням свого життя працювати «для розвою й піднесення рідного письменства», був, на думку В. Бирчака, О. Духнович. Він сприяв зміцненню зв'язків підкарпатських русинів із галицькими. Слова О. Духновича «бо свої то за горами не чужі», зазначає В. Бирчак, «найліпше характеризують змагання русинів того часу до культурно-просвітної і релігійної одности підк. русинів з галицькими» [Бирчак 1937, с. 89]. Цей розрив, стверджує В. Бирчак, відбувся після смерті Духновича. В Галичині «пішов розвій літератури й громадського життя по лінії демократизму, народна мова заволоділа в найнижчих і найвищих школах, література стала народна змістом, формою. На Підк. Руси мадяризація по 1867 р. стримала розвій руського життя» [Бирчак 1937, с. 88]. Підкарпатські письменники, продовжує В. Бирчак, брали за мову то російську, то церковнослов'янську, перестали називати себе русинами. Останній, хто підтримував зв'язки з галицькими видавництвами, був Анатоль Кралицький.

Великою заслугою О. Духновича В. Бирчак вважає те, що він дбав про освіту, цінував значення школи, підготував кілька підручників і граматику.

Аналізуючи поетичний доробок О. Духновича, В. Бирчак виділяє серед багатьох жанрів (пісні, гімни, елегії, байки) улюблений – оду. Він порівнює оду Духновича «Мисль о Бозі» з одою В. Державина «Бог». Наголошує, що в оді Державина все зосереджено на величі Бога, а О. Духнович цей мотив порівняння людини з Богом розширив і тим самим – ослабив. Розкриваючи особливості стилю О. Духновича, В. Бирчак зауважує, що в його творах переважають іменники і прикметники і мало дієслів.

Щоб належно оцінити значення гімну О. Духновича «Я русин був, есм і буду», В. Бирчак пригадує той час, коли був написаний твір: угорська влада запровадила в наукові установи і військо угорську мову. Тоді лише один О. Духнович «підніс протест проти мадяризації, проти ренегатства ... за збереження своєї народности». Тим протестом є його гімн «Я русин был, есмь и буду» [Бирчак 1937, с. 98]. Цей протест, це рішуче слово є, за словами В. Бирчака, тією силою, «яка зробила ім'я Духновича дорогим всім підкарпатським русинам».

Найкращим ліричним твором О. Духновича В. Бирчак вважає вірш «Послідня моя пісня», в якій поет згадує, що його переслідували чужі і свої, але він «не красився чужим пір'ям», «під чужим пір'ям розумів мадярську культуру».

В. Бирчак не обійшов увагою драматичних творів О. Духновича. Він позитивно оцінив п'єсу «Добродітель превисшає богатство», її сюжет, проблематику. Мову твору характеризує епітетами:

«чиста, красна», однак зазначає, що «це сумішка мови української, церковнослов'янської і російської». О. Духнович, зауважує В. Бирчак, дотримувався думки, що основою літературної мови має бути церковнослов'янська, яку називав «матушкою». Він «не передбачив, що нова література таки мусить бути – народна, в народній мові» [Бирчак 1937, с. 104]. На такі погляди О. Духновича, підкреслює В. Бирчак, вплинув час і обставини, в яких він жив.

Основна заслуга О. Духновича, за словами В. Бирчака, в тому, що він «положив основи руському письменству своєю педагогічною, поетичною і драматичною працею. Хоч і був ворогом народної мови, мусив її уживати, коли хотів, щоб на селі його зрозуміли» [Бирчак 1937, с. 105].

Послідовником О. Духновича В. Бирчак називає О. Павловича, який організував культурне і літературне життя підкарпатських русинів. Що стосується літературної творчості О. Павловича, то вона не викликає у В. Бирчака захоплення. Критик не знайшов у поезії О. Павловича вірша, який промовляв би до серця. За його оцінкою, «тематика творів дрібна», а «мова не поетична ... балакуча, частково народна з домішками церковнослов'янської і словацької мови» [Бирчак 1937, с. 121]. Вірші О. Павловича нагадували В. Бирчаку «римовані проповіді на загальнохристиянські теми: люби Бога, будь чесним, не пий, учися і т. п.». Найкращим віршем поета В. Бирчак вважає «Думки над могилою под Бардієвом», написаний під впливом народної пісні.

Критично оцінив В. Бирчак вірші Олександра Гомічкова, Івана Сільвая, Ю. Ставровського-Попрадова і Євгена Фенцика. За його спостереженням, вірші О. Гомічкова – «це перерібки псалмів». І. Сільвая називає найбільш «плодовитим», але зауважує, що він «найбільше не народний – мовою своїх творів і їх змістом». Народну мову називав «мовою черні», мотиви для творів брав із середньовічних апокрифів, інтернаціональних анекдотів і мадярської історії. Стиль віршів Сільвая В. Бирчак називає тяжким, лірику рефлексійною, до того ж малозрозумілою.

Недоліками оповідань І. Сільвая В. Бирчак вважає зловживання рефлексіями і мудруваннями, які «утруднюють читання». Згадує критик драматичні твори І. Сільвая, але оцінки їм не дає.

До талановитих і працюючих авторів В. Бирчак відносить Юлія Савровського-Попрадова, який не імпрозував, як Павлович, а старанно виконував свої строфи, знаючи, що краса вірша залежить від внутрішньої та зовнішньої форми. Поет теми брав із життя, писав про те, що в глибині душі пережив. Як бачимо, щоб окреслити особливості індивідуального стилю Ю. Савровського-Попрадова, критик вдається до порівняння. Він відзначає майстерність його образків природи, від якої поет легко переходить до релігійних почувань.

Позитивно оцінюючи окремі балади і оди на релігійні і патріотичні теми Є. Фенцика, В. Бирчак зауважує, що в багатьох його творах переважає публіцистика і проповідництво, а проповіді

далекі від життя. Є у проповідях священника Фенцика абстрактні пояснення «правд віри», пояснення церковних свят. Цей тон проповідей присутній у його творах. Є. Фенцик вважав, зазначає В. Бирчак, що завдання поета – «поучити, вияснити релігійні, чи суспільні, чи національні справи в душі християнським і навести читача на добру дорогу» [Бирчак 1937, с. 143]. Публіцистичний тон віршів Є. Фенцика

критик пояснює його розумінням, «що поезія має поучувати, як і церковна проповідь».

Визначаючи особливості творчості Є. Фенцика, В. Бирчак вдається до типологічних паралелей. Талант Є. Фенцика, за словами критика, «подібний до Духновичевого тим, що так само, як Духнович виступав Є. Фенцик на різних полях письменства, відповідно до вимог часу. Вони обидва старалися дати сільській школі свого часу шкільні книжки..., вони обидва організували видавничий рух свого часу... [Бирчак 1937, с. 146]. В. Бирчак назвав Є. Фенцика «останнім із могикан» національного руху, який почався у 1948 році, а тепер завмер.

В полі зору В. Бирчака була драматургія і проза Є. Фенцика. У драмі «Покореніє Ужгорода», за словами В. Бирчака, представлені невідрадні обставини часу в період князя Лаборця. Критик знайомить читачів із сюжетом твору. Оповідання Є. Фенцика «Нищі духом» і «Учитель Неборак» він називає хроніками, в них «багато епізодів – поучень».

Серед прозових творів А. Кралицького В. Бирчак виділяє «найважливіше» оповідання – «Князь Лаборець», яке письменник назвав повістю. Він не погоджується з А. Кралицьким, що це історичне оповідання, бо у ньому мало історичного «почавши від особи князя Лаборця». Пояснює, чому письменник представив князя не героєм, а безборонним. На його думку, у добу Кралицького у русинів переважали «типи не героїчні – а безпорадні, боязливі». В. Бирчак звернув увагу на образ українця, який рятує князя, вважав: ця постать свідчить, що А. Кралицькому не був чужим українофільський рух на Підкарпатській Русі. «Отже Кралицький, – зазначає В. Бирчак, – знав про Україну, а впроваджуючи особу українця, який спасає Лаборця, ... висказував думку, відки то сподівався культурного відродження Підкарпатської Русі» [Бирчак 1937, с. 124].

Оповідання А. Кралицького «Пиявиця» та «Іван» В. Бирчак відносить до слабких, тенденційних, «написаних спеціально для народу». Розглянувши сюжет, охарактеризувавши образи, він зробив висновок, що письменник не планував передати психологічні переживання персонажів, його метою було вивести моральну науку.

Суттєві зміни у розвитку літератури, за спостереженням В. Бирчака, відбулися наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., цю добу він назвав новою. У цей час письменство мовою і змістом зближується з народом. Письменники Закарпаття налагоджують зв'язки з галицькими українцями, вченими Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. І. Франко публікує дослідження «Карпаторуське письменство ХVІІ– ХVІІІ ст.». Галицькі українці з нагоди святкування мадярського тисячоліття підготували про-

тест проти мадяризації і економічної експлуатації підкарпатських русинів («І ми в Європі»).

Розвій народної свідомості на Підкарпатській Русі В. Бирчак пов'язує з діяльністю Юрія Жатковича, Гіядора Стрипського і Августина Волошина. Ю. Жаткович, за його словами, одним із перших перейшов від «церковнослов'янщини та російщини до народної мови», переклав на угорську мову твори І. Франка «Грицева шкільна наука», «В поті чола» і «Украдене щастя». Власні оповідання Ю. Жатковича, за оцінкою В. Бирчака, не відзначалися оригінальністю, це перекази оповідань Олекси Стороженка і Осипа Маковея.

В. Бирчак високо оцінює першу філологічну працю Гіядора Стрипського. «Старша руська письменність на Угорщині» і «Читанку для дорослих», із якої викинуті як непотрібні букви ы, ъ, ь.

Одним із найбільш працьовитих культурно-освітніх діячів нової доби В. Бирчак вважає А. Волошина, навколо якого групувався тогочасний культурно-просвітницький рух. Він виділяє дві конкуруючі літератури: українську і російську. Українська продовжує традиції літератури ХІІ, ХVІІІ, початку ХІХ ст., написану українською мовою, російська – на традиції ХІХ ст., творену церковнослов'янською, російською або їх сумішшю. Ця література спирається на творчість О. Духновича, О. Павловича, І. Сільвая, Ю. Ставровського-Попрадова, Є. Фенцика.

В. Бирчак наголошував на різниці мотивів обидвох напрямів. Українська література більш демократична, пов'язана з рідною землею. «Руські письменники менше опрацьовують місцеві мотиви, в них і особи з околиць Мукачевея й Хусту говорять бесідою Москви» [Бирчак 1937, с. 157].

Досягнення української літератури В. Бирчак пов'язував з творчістю В. Гренджі-Донського, Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава, Ф. Могиша, І. Колоса і М. Рішка. В. Гренджу-Донського він називає найбільш плідним і всестороннім письменником і одразу зауважує, що це позначається на змісті і формі його творів. Позитивно оцінюючи вірші про красу природи, боротьбу верховинців за волю, вказує на недосконалу форму, риторику, публіцистичність патріотичних творів, радить подбати про ритміку і риму. Поемам «Вставайте!», «Бій під Сиготом», оповіданням збірки «Назустріч волі», драмі «Сотня Мочаренка», на думку В. Бирчака, не вистачає артистичної композиції, автор подає нам часто спомини й репортаж. Критик вітає В. Гренджу-Донського, що зважився на поважну епічну річ – повість «Ілько Липей», яка засвідчила значний крок у творчості. За його оцінкою, повість легко читається, її виклад – живий, жваві діалоги передають особливості мислення і мови персонажів. Недоліком повісті, на думку В. Бирчака, є «неповно випрацьовані конфлікти».

Новітні стильові тенденції він побачив у поезії Ю. Боршоша-Кум'ятського, Зореслава та І. Колоса. Оцінюючи твори того чи іншого автора, В. Бирчак бере до уваги діалектику змісту і форми. Провідними мотивами поезії Ю. Боршоша-Кум'ятського

вважає красу природи, а основним засобом зображення – контраст, дисгармонію: краса природи і голодна нужда верховинців.

У рецензії на збірку Ю. Боршоша-Кум'ятського «Країна див» В. Бирчак наголошував, що соціальні мотиви необхідно втілювати у належній художній формі. «Поняття горе, голод, терпіння, кривда і так далі – це все абстракти, поезія має їх представити образowo» [Бирчак 1934, с. 2].

В. Бирчак помітив еволюцію у творчості Ю. Боршоша-Кум'ятського: у ранніх творах «поет йшов за народною піснею», а в новіших («Храм у Богдані», «Вечір») «шукає нових висловів і тим стає в ряди модерних поетів» [Бирчак 1937, с. 163].

В. Бирчак закликає Ю. Боршоша-Кум'ятського більше уваги приділяти формі творів, позбутися невдалих рим і асоціацій.

Перше місце між поетами Підкарпатської Русі В. Бирчак відводить Зореславу. Уже у першій збірці поета «Зі серцем у руках» він побачив нові мотиви «з виробленою формою й великою артистичною культурою». В. Бирчак підкреслював, що поезія Зореслава відрізняється від поезії попередників з описами Карпат та ідеалізацією давнини, у ній «є реальна сучасність й віра в героїчну прийдешність». Твори Зореслава з його «динамічним західно-європейським світоглядом», «безмежним оптимізмом і завзяттям до бою», писав В. Бирчак, «відсвіжують атмосферу, будять приспані сили, підносять людям голови – відроджують душевно» [Бирчак 1937, с. 166]. Зореслав не покладає ніяких надій ні на Схід Європи, ні на Захід Європи, а вірить у власні сили свого народу, які збудить велика ідея.

В. Бирчак зупиняється на досконалій художній формі Зореслава, зазначає, що у віршах поета не знаходимо випадкових слів для ритму чи рими. Кожне слово має своє місце, образи ясні, пластичні. Цю думку критик підтверджує лаконічним, глибоким аналізом сонета «Казка» із збірки «Сонце й блакить». Він зазначає, що кожна строфа у сонеті має свій образ, «алітерації, які відповідають настроєві, викликаному змістом строфи». До детального аналізу сонетної форми В. Бирчак вдався з метою допомогти освоїти цей канонічний жанр молодим авторам. Він узагальнював, що Зореслав «поставив дуже високі домагання до себе, а тим самим – і до інших поетів Підкарпаття» [Бирчак 1937, с. 169].

Вимогливо підійшов В. Бирчак до оцінки творів Федора Могіша (Боевіра). За його спостереженням, Могіш «оптиміст трагічного стилю», у його віршах «щасливо об'єднуються кращі традиції української поезії від Шевченка до Маланюка». Вірші збірки Миколи Рішка «Гірські вітри», за спостереженням В. Бирчака, гладкі, рівні, їх форма «згармонізована із змістом, тому зміст і форма ... творять суцільну єдність», у них «природно – легко пливе рядок за рядком». М. Рішко «не малює нам своїх настроїв плямами барв, а точно виведеним рисунком» [Бирчак 1937, с. 170–171].

В. Бирчак звернув увагу на ознаки імпресіоністичного стилю поезики М. Рішка і неокласичного стилю І. Колоса: у цього автора «мислитель –

філософ, цілком опановуючий себе, переважає над розбурханістю лірика». Короткий відгук про збірку І. Колоса «Молоді мої дні» В. Бирчак опублікував у газеті «Українське слово». Він зазначив, що поет іде власним шляхом, його поезія пластична, виразна, форма вироблена, правда, рідко можна знайти «молодече недотягнення» і висловив сподівання, що будемо мати великого, оригінального поета з власним світоглядом і власною формою.

Згадуючи інших поетів, зокрема Миколаю Божук, Федора Потушняка, Федя Маковичанина (Лазорика), В. Бирчак підсумовує: «всі ці молоді українські поети студіюють сучасну модерну українську поезію і дбають про викресання артистичної форми ... вони відійшли від народної поезії і від української символістичної поезії і йдуть поруч з найкращими представниками модерної української поезії» [Бирчак 1937, с. 172].

В. Бирчак високо оцінив сатиричні твори Марка Бараболі, назвав його видатним і тонким гумористом, в'їдливі сатири якого можуть цілком певно витримати порівняння з сатирами Володимира Самійленка, а гумористичні оповідання дорівнюють, якщо не перевищують такі популярні «Усмішки» Остапа Вишні... [Бирчак 1937, с. 173].

Що стосується прози Підкарпатської Русі, то вона, за оцінкою В. Бирчака, представлена значно слабше. Твори прозаїків – це перший ступінь розвою, прозаїки часто обмежуються побутово-етнографічними фотографіями з життя села, рідко із життя інтелігенції. Критик звернув увагу на особливості стилю Луки Дем'яна і Олександра Маркуша. Стиль Луки Дем'яна за його оцінкою «цвістий і красний». В оповіданнях О. Маркуша помітив уміння автора підглянути «дрібні смішності життя і їх змалювати».

Об'єктом уваги В. Бирчака став також поет Андрій Карабелеш. За спостереженням критика, основними мотивами його поезії є «бажання спокою, ненависть до бою, почуття безсилля». Песимізму Карабелеша, вихованого на східноєвропейській літературі, В. Бирчак протиставляє оптимізм Зореслава, вихованого на західноєвропейській культурі.

Про поезію А. Карабелеша В. Бирчак опублікував рецензію-фейлетон у газеті «Українське слово». Він писав, що основний тон збірки – «безсилий песимізм». А «песимізм» добра річ, як і дощ, що паде по спеці. Але коли той дощ паде без перерви, рано, вполудне і ввечір, день за днем, то він вже ні добрий, ні корисний, ні не корисний, а по-просту навісний. В. Бирчак звернув увагу на недоречний образ в одному з віршів Карабелеша, де трембіта стогне, риде, як дзвін моря, вирає пісні, повні споминів, любові і розчарування. Хто хоч раз чув шум моря, зауважує критик, ніколи не скаже, що він подібний до голосу трембіти.

Завершуючи рецензію, В. Бирчак зазначає, що ідеї терпіння, характерні для російської літератури, чужі для населення Підкарпатської Русі. Йому ближчі книжки, які черпають матеріал з нашого живого життя. Чужою є і література, написана чужою

мовою. Перед автором, на думку В. Бирчака, є дві дороги: стати до бою за долю українського народу або співати про «тоску, грусть і – вічний покой».

Нарис «Літературні стремління Підкарпатської Русі» завершується роздумами про літературну критику. В. Бирчак вважає позитивним те, що в українській літературі розвинулося критичне ставлення до художніх творів. Українські письменники перейняли від народу не лише мову, але й цілий комплекс цінностей, які зв'язані з народною мовою. Кожна книжка викликає оцінки, мета яких підняти рівень літератури.

В. Бирчак стверджував, що рівень читачів у нас вищий, ніж рівень письменників, які «не працюють над собою і не хочуть удосконалюватися». Прихильники «руського напрямку» вважають, що написане слід друкувати, а надруковане – хвалити. «Кожна збірка, хоч би яка слаба, писав В. Бирчак, зустрічає тут похвали до небес і признання без меж» [Бирчак 1937, с. 185]. В російській літературі, стверджував критик, немає критики є «ідеалізування та безкритична хвальба кожного, хоч якого слабого й дитячого твору». Такий спосіб реагування на художні твори, на думку В. Бирчака, не сприяє її розвитку.

Є у літературно-критичному доробку В. Бирчака стаття «Ще про альманах». Цей огляд творів молодих авторів критик доповнив важливими порадами, які стосуються творчого процесу. Ті, що хочуть присвятити себе мистецтву, зазначає критик, повинні знати його закони. Першим таким законом він називає здатність обсервувати, знаходити такі речі, які інші не побачили. Той, хто не має того дару обсервації, не може бути письменником.

Матеріал для творчості лежить на дорозі, але його, за словами В. Бирчака, «треба викопати пальцями, причому не раз з пальців тече кров, відтворити за допомогою фантазії». Як письменник, він знав, що творча праця важка і виснажлива. Творче освоєння подій і фактів «може тривати й пару літ або ціле життя». Він згадував Гете, який «ціле жит-

тя творив свого Фавста». Радив навчитися звільняти текст від зайвого грузу.

В. Бирчак закликав кожен мотив опрацьовувати так, щоб ми вірили в його правдивість. Неправда, стверджує критик, – це не мистецтво. Неправдою є ідеальне, треба уникати ідеалізації героїв.

Серед недоліків віршів багатьох початківців В. Бирчак називає те, що вони «скачуть за римами», що їх веде не думка, а рима. Він пообіцяв знайти час, щоб поговорити про риму і її види, ритм, порівняння, гіперболу, контрасти, бо «Альманах» – невичерпне джерело зразків – як не треба писати.

В. Бирчак згадує у статті багатьох початківців, його зауваження об'єктивні, аргументовані, їх тон спокійний. Він прагнув порадити, навчити, заохотити до праці тих, хто відчув потяг до творчості.

Висновки. Літературі Закарпаття В. Бирчак присвятив численні рецензії, літературно-критичні огляди і літературно-критичний нарис «Літературні стремління Підкарпатської Русі», який виконував роль шкільного підручника. Нарис «Літературні стремління Підкарпатської Русі» був першою історією літератури Закарпаття, у якій прослідковуються тенденції її розвитку, починаючи з XI століття і до 30-х років XX століття. У нарисі представлені влучні характеристики багатьох письменників, їх здобутки і втрати.

Оцінки творчості письменників стислі, аргументовані, підтверджені цитуванням текстів. У їх основі вимога гармонії змісту і форми, особливості поезики. В. Бирчак був першим критиком, який вдався до естетичного аналізу творів письменників Закарпаття. Він умів виразними штрихами окреслити постать того чи іншого автора, знайти переконливі паралелі, які демонстрували єдність української літератури.

Судження В. Бирчака про літературу Закарпаття глибокі і тонкі, естетичні оцінки творів різних часів витримали випробування часом, і не втратили своєї актуальності.

Література

1. Бабота Л. Закарпатоукраїнська проза другої половини XIX століття : монографія. Братислава: Словацьке педагогічне видавництво. Пряшів: Відділ української літератури. 1994. 256 с.
2. Бирчак В. Боршош-Кум'ятський. Країна див. *Українське слово*. 1934. 10 травня. С. 2–3.
3. Бирчак В. Ще про альманах. *Українське слово*. 1936. 1 жовтня. Ч. 34. С. 3.
4. Бирчак В. Літературні стремління Підкарпатської Русі. Друге доповнене видання. Ужгород. 1937. 190 с.
5. Бирчак В. Іван Колос: Молоді мої дні, поезії. Видавництво В. Тищенко. *Українське слово*. 1938. Ч. 20. 9 квітня. С. 3.
6. Боршош-Кум'ятський Ю. Ще про нашу літературу. *Українське слово*. 1934. 1 березня. С. 3.
7. Голомб Л. Літературно-критичний дискурс поезії Закарпаття 20–30-х рр. XX ст. Наукове видання. Ужгород: Ліра. 2004. С. 168–182.
8. Мишанич О. Оновлення літератури (Про літературний рух на Закарпатті 20–30-х років XX ст.). *На переломі*. Літературознавчі статті і дослідження. Київ. Видавництво Соломії Павличко. Основи. 2002. С. 237–255.
9. Мишанич О. Література Закарпаття: стан і проблеми наукового дослідження. З минулих літ. Літературознавчі статті й дослідження різних років. Київ. Видавництво Соломії Павличко. Основи. 2004. С. 169–180.
10. Мухин М. Ужгородські вакації: Спогади. Ужгород: ФОП Ребрик А.І. 2024. 264 с.
11. Ходанич П. Володимир Бирчак. *Письменники Срібної Землі*. До 60-річчя Закарпатської організації Національної спілки письменників України. Ужгород. КП Ужгородська міська друкарня. 2006. С. 138–143.

References

1. Babota L. (1994) Zakarpatoukrainska proza druhoi polovyny XIX stolittia [Transcarpathian Ukrainian prose of the second half of the 19th century]. Monohrafiia. Bratyslava: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo. Priashiv: Viddil ukrainskoi literatury. 256 s. [in Ukrainian].
2. Byrchak V., Borshosh-Kumiatskyi. (1934) Kraina dyv [Borshosh-Kumyatsky. The country of wonders]. *Ukrainske slovo*. 10 travnia. S. 2–3 [in Ukrainian].
3. Byrchak V. (1936) Shche pro almanakh [More about the almanac]. *Ukrainske slovo*. 1 zhovtnia. Ch. 34. S. 3 [in Ukrainian].
4. Byrchak V. (1937) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy [Literary aspirations of Subcarpathian Rus]. Druhe dopovnene vydannia. Uzhhorod. 190 s. [in Ukrainian].
5. Byrchak V. (1938) Ivan Kolos: Molodi moi dni, poezii [Ivan Kolos: My Young Days, Poems]. Vydavnytstvo V. Tyshchenka. *Ukrainske slovo*. Ch. 20. 9 kvitnia. S. 3 [in Ukrainian].
6. Borshosh-Kumiatskyi Yu. (1934) Shche pro nashu literaturu [More about our literature]. *Ukrainske slovo*. 1 bereznia. S. 3 [in Ukrainian].
7. Holomb L. (2004) Literaturno-krytychnyi diskurs poezii Zakarpattia 20–30-kh rr. XX st. [Literary and critical discourse on Transcarpathian poetry in the 1920s and 1930s.] *Naukove vydannia*. Uzhhorod: Lira. S. 168–182 [in Ukrainian].
8. Myshanych O. (2002) Onovlennia literatury (Pro literaturnyi rukh na Zakarpatti 20–30-kh rokiv XX st.) [Literature Update (On the Literary Movement in Transcarpathia in the 1920s and 1930s)]. *Na perelomi*. Literaturoznavchi statii i doslidzhennia. Kyiv. Vydavnytstvo Solomii Pavlychko. Osnovy. S. 237–255 [in Ukrainian].
9. Myshanych O. (2004) Literatura Zakarpattia: stan i problemy naukovooho doslidzhennia [Literature of Transcarpathia: Status and Problems of Scientific Research. From Past Years]. *Z mynulykh lit*. Literaturoznavchi statii y doslidzhennia riznykh rokiv. Kyiv. Vydavnytstvo Solomii Pavlychko. Osnovy. S. 169–180 [in Ukrainian].
10. Mukhyn M. (2024) Uzhhorodski vakatsii [Uzhhorod vacations]: Spohady. Uzhhorod: FOP Rebryk A. I. 264 s. [in Ukrainian].
11. Khodanych P. (2006) Volodymyr Byrchak [Volodymyr Birchak]. *Pysmennyky Sribnoi Zemli*. Do 60-richchia Zakarpatskoi orhanizatsii Natsionalnoi spilky pysmennykiv Ukrainy. Uzhhorod. KP Uzhhorodska miska drukarnia. S. 138–143 [in Ukrainian].

LITERATURE OF TRANSCARPATHIA IN THE RECEPTION OF VOLODYMYR BYRCHAK

Abstract. Volodymyr Byrchak is a well-known public figure, teacher, scientist, and writer. He is the author of collections of short stories (“Parable”, “Golden Violin”), historical novels (“Vasylo Rostyslavych”, “Against the Law”, “On New Lands”, “Great Victory”), and school textbooks.

V. Byrchak is one of those who initiated the scientific study of Ukrainian literature in Transcarpathia. His literary and critical work includes the works “Augustyn Voloshyn, his life and activities”, “Ukrainian philosopher Vasyl Dovhovykh”, “Literary creativity of Transcarpathia 1919–1929”, “Review of the literature of Subcarpathian Rus after the coup”, “Literary aspirations of Subcarpathian Rus”. The manuscript of the scholar’s literary work “The Idea and Form of the Ukrainian Short Story of the 19th Century” (H. Kvitka, P. Kulish, O. Storozhenko, I. Nechuy-Levytskyi, Panas Myrnyi, I. Franko), an attempt at aesthetic analysis and synthesis, has been preserved.

An important study of the literature of Transcarpathia is V. Byrchak’s book “Literary Aspirations of Subcarpathian Rus”, which for a long time was a textbook for gymnasiums, urban schools, and the trade academy. The first edition of the book appeared in 1921. At that time, wrote V. Byrchak, there was no work “about local literature”. The second, supplemented and expanded edition was published in 1937.

The article notes that V. Byrchak traced the development of Transcarpathian literature from ancient times to the most recent. He scientifically substantiated the connection between Transcarpathian literature and the Ukrainian literature, showed the commonality of trends and motifs, and defended the position that the literature of the region is part of Ukrainian literature. V. Byrchak explained the peculiarity of the development of Transcarpathian literature by socio-political conditions. For a long time, Transcarpathia was part of various states, which affected the delayed development of its literature.

The article states that V. Byrchak created concise portraits of many writers of Transcarpathia from different eras. Describing the artistic world of a particular writer, he always showed the achievements and losses of his works.

It is concluded that the literary and critical works of V. Byrchak are a notable contribution to the study of the literature of Transcarpathia.

Keywords: Volodymyr Byrchak, literary process, essay, review, content and form, research, creativity.

© Ференц Н., 2026 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.01.2026
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.02.2026
Дата публікації: 29.03.2026

Надія Ференц – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; nadia.ferenc@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>

Nadia Ferenc – Candidate of Philology, Associate Professor, of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; nadia.ferenc@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8598-5387>